

Рецензії

ВІЗУАЛЬНИЙ ЛІТОПИС ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

Олена ФЕДОРЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-3566>

докторка історичних наук,

Інститут народознавства НАН України,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,

Scopus Author ID: 57216853528

e-mail: olena-fedorchuk@ukr.net

**Нетлінні. Українські державні символи
у народній вишивці та ткацтві: Альбом.**

**Упоряд., авт. вст. ст. Леся Воронюк,
Володимир Щибря. Київ:**

**Центр фольклору та етнографії Інституту
філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка;**

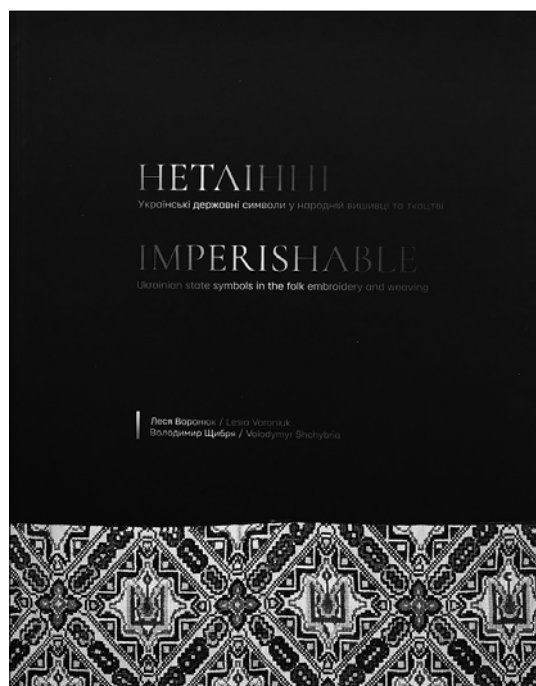
ГО «Всесвітній день вишиванки»;

«Р.К. Майстер-принт»», 2023. 360 с.: іл.

Мистецтво є наділеним мовою символів культурним феноменом, у лоні якого формуються соціальні цінності, ідеали та емоції. З цього випливає, що твори мистецтва є специфічним дзеркалом морального та психоемоційного стану суспільства. Розуміння такого стану допомагає заглибитися у сутність історичних процесів, об'єктивно, без нав'язаних стереотипів, осмислити героїчні і буденні, щасливі і трагічні сторінки етнічної історії.

Отож збірки атрибутованих в часі та просторі мистецьких пам'яток — це написані мовою символів та знаків візуальні літописи, які становлять незамінну й дуже вагому групу зображальних джерел історії.

Поважне місце серед збірок візуальних джерел початку — середини XX ст. посів альбом «Нетлінні. Українські державні символи у народній вишивці та ткацтві» (іл. 1). До збірки увійшли твори декоративно-прикладного мистецтва, особисто виявлені та зафіксовані ініціаторами проекту у розпал рашистських смертоносних ракетних атак восени 2022 року. Експедиційні пошуки у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та Чернівецькій обл. проводили Леся Воронюк (кураторка проекту), Таїса Ковбасюк (редакторка), Євген Хоптинський, Валентин Грінгберг (фотографи). До альбому також потрапили артефакти з Волинської, Рівненської та Полтавської обл., які надали для опублікування музеї, заклади освіти, колекціонери та власники, кожен з яких є вдячно згаданий авторами видання (с. 355).

Іл. 1. Обкладинка видання «Нетлінні»

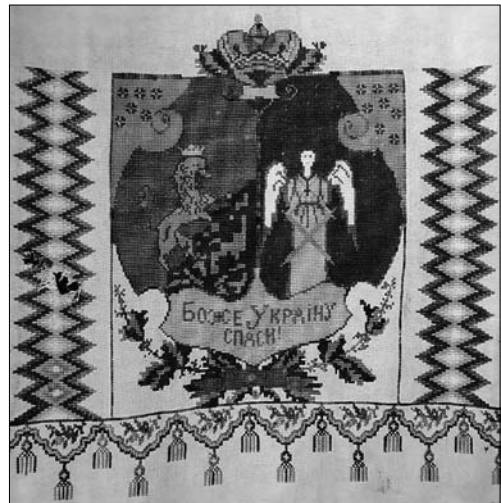
Іл. 2. Чоловіча сорочка (з фітоморфними мотивами й тризубом). Фрагмент. 1920—1930-ті рр., колишній Борщівський р-н Тернопільської обл. Колекція Володимира Щибрі (с. 118)

Збирачів артефактів періоду визвольних змагань українців за національну самостійність цікавили не лише самі твори, а й їхні історії (авторство, місце походження, призначення, обставини збереження тощо). Експедиціонерам вдалося вкотре підтвердити відому досвідченим народознавцям обставину — значну частину пам'яток, зокрема тих, що містять знаки національної символіки та патріотичні тексти, упродовж тривалих років советського режиму українці переховували нерідко у вбивчих для тканин підземних сховах. З розпадом СРСР і проголошенням державної незалежності України, на жаль, пощастило відшукати лише деякі такі схови і відкопати тільки незначний відсоток пам'яток, кожна з яких сьогодні є безцінним артефактом історії нашого роду (іл. 2—6).

Видання «Нетлінні...» стало результатом пошуків, діджиталізації, й тим самим увіковічення повернутого з небуття значного пласту творів, особливо актуальних саме сьогодні, у часи фізичного й ідеологічного нищення української нації. Розширення знань про мистецтво аналогічного за історичними викликами періоду історії укріплює підмурівок національної ідентичності, гуртує націю, помножуючи її сили перед викликами сучасної екзистенційної війни.

Іл. 3. Чоловіча сорочка (з геометричними мотивами, галицьким левом і тризубом). Фрагмент. 1930-ті рр., с. Заболотці Володимирського р-ну Волинської обл. Колекція Ігоря Перевертнюка (с. 124)

Іл. 4. Рушник (з галицьким левом, архангелом Михаїлом та написом «Боже, Україну спаси!»). Фрагмент. 1935 р., с. Перв'ятичі Червоноградського р-ну Львівської обл. Колекція Народного дому у с. Перв'ятичі. Рушник «був замуруваний у комині. Його ховали від "червоних"» (с. 212)

Видання розпочинають короткі вступні статті (без назви) засновниці Всесвітнього дня вишиванки, ав-

Іл. 5. Рушник (з фітоморфними мотивами та двома галицькими левами). Фрагмент. 1934 р., колишній Підволочиський р-н Тернопільської обл. Колекція Володимира Цибрі (с. 296)

Іл. 6. Поперечка порт'єри (композиція з орнітоморфними та фітоморфними мотивами, увінчана тризубом). Фрагмент. 1920—1930-ті рр., колишній Підволочиський р-н Тернопільської обл. Колекція родини Загоріїв (с. 352)

торки сценарію й продюсерки низки просвітницьких документальних фільмів («Спадок нації» та інших) Лесі Воронюк та кандидата історичних наук, директора Центру фольклору та етнографії Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимира Цибрі.

Статтю Л. Воронюк вирізняє емоційна, оповита нотками любові та патріотизму мова. Читачеві передається авторське захоплення національним спротивом українців першої половини ХХ століття. Захоплюють декларовані результати польових робіт — 350 виявлених артефактів, значна частина яких в часи радянського окупаційного режиму була закопана і після понад сорока років перебування в землі чудом вціліла. Зі здо-

буттям Україною незалежності відкопані схови явили світу нетлінний спадок нації. На ознайомлення із цим спадком націлюють зауваги Л. Воронюк про елементи національної символіки, часто замасковані поміж орнаментальних мотивів вишитих і тканих композицій, як також у жовто-блакитних вкрапленнях кольорової палітри, на перший погляд, звичних композицій.

У вступній статті В. Цибрі проголошено кілька важливих для розуміння ілюстрованого у виданні мистецького феномену тез:

- «використання державної символіки у вишивці та ткацтві стало маркером національної ідентичності» та «засобом трансмісії української ідентифікації», яким на західноукраїнських землях активно сприяли ініціативи громадських просвітницьких товариств, звитяги Українського січового стрілецтва, пізніше — Української повстанської армії;
- державні символи у вигляді тризубів, левів, а також жовто-блакитних мотивів найчастіше вишивали та ткали на інтер'єрних речах та компонентах ансамблю одягу; рідше їх виконували на творах інших видів декоративно-прикладного мистецтва;
- поряд з державними символами українки вишивали фольклоризовані цитати з патріотичних творів Тараса Шевченка та інших національних поетів;
- більшість артефактів датуються 1920—1930-ми, поодинокі — 1940-ми роками;
- у першій половині ХХ ст. твори з українською державною символікою особливо поширеними були в Галичині.

Загалом вступні статті Л. Воронюк та В. Цибрі по-різному, але щораз доступною пересічному читачеві мовою, творять загальне уявлення про феномен народномистецької самоідентифікації, якому, власне, й присвячене видання. Статті націлюють майбутніх власників видання на самостійний аналіз уміщених у збірці мистецьких пам'яток непростого, наповненого сподіваннями та розчаруваннями історичного часу.

Водночас не йдеться про повноцінне наукове дослідження, задеклароване Л. Воронюк у амбітній фразі «наша команда першою дослідила національну символіку та її мотиви у народній вишивці й ткацтві ...» (с. 9). Бо ж альбомне видання з двома короткими вступними статтями не може претендувати на дослідження. Дослідження, себто наукова праця чи наукова розвідка, вирізняється критичним оглядом опрацьованих джерел та наукової літератури,

грунтовними аналітичними текстами та наповненими новизною здобутих знань аргументованими висновками. Рецензоване альбомне видання раритетних пам'яток є достойним щонайліпших відгуків збірником візуальними джерел, але не більше.

До того ж тема національної символіки в українському народному мистецтві не є новою; нею цікавиться чимало українських учених. Для прикладу, у низці своїх статей та у монографії «Традиція бісерного оздоблення народної ноші українців (на матеріалах західних областей України)» (Львів: ІН НАН України, 2021. 320 с.: іл.) я аналізую появу композицій з національною символікою як викликану історичними обставинами художньо-стилістичну особливість творів другого етапу (кінець ХІХ — середина ХХ ст.) етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців (с. 89, 142).

Усе ж варто визнати, що твори народного мистецтва першої половини ХХ ст., особливо з так званим «народним наївом» та ліричними й патріотичними написами, досі не сприймаються багатьма пересічними поціновувачами українського народного мистецтва. У приватному листуванні (з етичних міркувань імені не називаю) на платформі Facebook у відповідь на своє захоплення виданням «Нетліні...» отримала обурливу реакцію одного зі своїх віртуальних друзів (цитую дослівно без стилістичних виправлень): «Якщо взяти що попало і додати вислів “слава Україні” (або тризуб чи інший вислів) тоді воно справляє на вас неперевершене враження?».

На жаль, не кожному з першого знайомства стає зрозумілою своєрідна краса народних мистецьких творів першої половини ХХ ст., а тим більше їхні основні смисли та функції. Не кожен здатен поринути в живу матерію тривожного часу, прочитати на вишитому рушникові бентежний стан українки, яка боязко ховала поміж квітів мотив тризуба, або хоробро вишивала символіку української державності, додаючи до своїх відвертих зображень ще й патріотичну поетику.

Основу образної мови візуального, як також вербального, народного мистецтва становлять добре знайомі і тому милі кожному з нас архаїчні мотиви (мистецькі архетипи). Але образна мова мистецтва постійно змінюється, збагачуючись новими знаками та символами. Маємо це усвідомлювати й належно приймати.

Комплексний підхід у вивченні народного мистецтва як узалеженого від багатьох обставин та чин-

ників культурного феномену відкриває шлях до проникливого розуміння його (мистецтва) символічної мови. Коли і де було виготовлено мистецький твір? Ким був автор? Що мотивувало автора до творчості? Про що прагнув розповісти автор? Які мистецькі засоби для цього використав? Якими були первинні функції твору? Чи набув твір вторинних/додаткових функцій та за яких обставин? Відповіді на ці та схожі питання вправно націлюють на сприйняття твору народного митця як результату рефлексії на часопросторову реальність, а звідси — як інформаційно вагомого артефакту національної історії.

Чудовим зразком продуктивного застосування комплексного підходу є науковий доробок співробітниці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії, кандидатки філологічних наук Тетяни Броварець (у дівоцтві — Волковічер), яка тривало збирає і комплексно досліджує метафольклор, а саме епіграфічну вишивку кінця ХІХ — першої половини ХХ ст., уважно аналізуючи не лише вербальні, а й візуальні формули вишитих композицій, а також етнологічні відомості про досліджувані твори. У 2016 р. учена створила й до сьогодні постійно поповнює Інтерактивний онлайн-ресурс «Покажчик фольклорних формул. Епіграфічна вишивка» (<https://volkovicher.com/>). В меню покажчика є блок «Іконічні формули» (72 позиції), серед яких патріотичну тематику представляють кейси «31. Ангел і лев» та «32. Ангели і тризуб», де Т. Броварець репрезентує 39 композицій із епіграфічними текстами та національною символікою.

У 2019 р. світ побачила монографія Т. Волковічер «Вербальні тексти у народній вишивці кінця ХІХ — першої половини ХХ ст.: генеза, семантика, прагматика» (Київ: Видавництво «Наукова думка»; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2019. 175 с.). Праця є джерелом цінних знань для філологів, етнографів, мистецтвознавців, краєзнавців, культурологів, соціологів. Серед розмаїття досліджуваних вишивок увиразнено, зокрема, групу патріотичних творів — з написами-епіграфами, прототекстами яких були слова з церковного гімну Олександра Кониського «Боже великий, єдиний, нам Україну храни!», слова із вірша Сидора Воробкевича «Рідна мова», цитати з популярних творів Т.Г. Шевченка та інших авторів, часто поєднані із національно маркованими композиціями (с. 133—134). Монографія Т. Волковічер є помітним внеском у

розвиток наукового дискурсу довкола теми національної символіки та її мотивів у народній вишивці.

Усе ж повернуся до не менш актуального, та по своєму цінного видання «Нетлінні...», на візуальних матеріалах якого можна суттєво розвинути та поглибити дослідження Т. Броварець (Волковічер), зокрема зосередивши увагу на сюжетній та орнаментальній іконографії патріотичної вишивки, ткацтва та інших видів декоративно-прикладного мистецтва. Чекають на висвітлення питання про походження, графічну варіативність зображень й особливості народного тлумачення національно маркованих мотивів: галицького (руського) лева, золотого тризуба, архангела (архистратига) Михаїла (з перехрещеними мечем та піхвами до нього), козака з мушкетом, які у першій половині ХХ ст. були широко знаними символами України (Велика Україна, Західна Україна) та української державності (Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка).

Важливо і цінно, що видання «Нетлінні...» вигідно вирізняється з-поміж іншої сучасної поліграфічної продукції високим рівнем дизайну (Ольга Смічик, Любов Плавська, Валентин Грінберг), відмінною якістю ілюстрацій (фотографи: Євген Хоптинський, Валентин Грінберг, Андрій Паславський, Богдан Демчук) та добротністю графічних схем (Оксана Микитюк). Авторський колектив впорядкував і явив сучасникам у відмінній якості понад 200 цінних артефактів української культури: найбільше оригінальних та декілька відтворених творів декоративно-прикладного мистецтва першої половини ХХ століття.

Ілюстрації впорядковано за вісьмома блоками: сорочки, нагрудний одяг, поясний одяг, пояси, прикраси та аксесуари, килими, рушники, інші тканини домашнього та церковного призначення. Зустрічаються на сторінках альбому (для інформативного збагачення верстки) також ілюстрації керамічних (плакетка, кахля), шкіряних (табівка, кептар) і бісерних (гердани, котильони, тайстра) виробів, писанок, подекуди — історичні світліни.

Зображення багатьох вишитих і тканих артефактів подаються повністю та фрагментарно (увирознення елементів, що містять національну символіку). Для сприяння сучасним відтворювальним практикам біля деяких пам'яток розміщені схеми їх орнаментальних рішень та прописані характеристики рекомендованих художніх матеріалів.

Усі ілюстровані твори подаються із задокументованою інформацією про них. Підготовка підписів здійснювалася фахівцями Центру фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, керівником якого з 2018 р. є один з упорядників видання — В. Цибря. Завдяки участі професійних етнологів в описах використано уніфіковане структурування відомостей та сучасну наукову термінологію.

Структура описів наступна: назва виробу, дата виконання, місце походження (за адміністративним поділом до 2021 р.), художні матеріали, техніки та прийоми виконання (вишивальні шви, ткацькі переплетення), теперішнє місце зберігання твору (державна або приватна збірка; родина, що успадкувала виріб). За можливості у підписах подаються відомості на кшталт: «Була закопана у скрині. Її відкопали після 1991 року» (с. 69), «Колекціонер Сергій Пасіченко випадково побачив подвійне нашиття, відпоров і знайшов тризуб» (с. 71), «Сорочка вишита жінкою, уродженкою села Онут, яка була виселена з України на 25 років. На засланні на радянському простирадлі відтворила орнамент заставнівської сорочки, змінивши традиційні кольори на жовто-сині» (с. 88) і т. п. Завдяки зібраній і поданій інформації такого роду ілюстровані у виданні твори набувають цінності не лише зображальних, а також усних джерел історії. До перелічених відзнак хочу також віднести енергетику, яку акумулювали в собі і донесли до нашого неспокійного часу уміщені в альбомі сповнені променями незборимої стійкості твори.

Окремо відзначу, що усі українські тексти видання «Нетлінні...» дубльовані англійською мовою. Завдяки цьому патріотичне мистецтво українців стало набутокм багатомільйонної світової спільноти, а відтак — потенційним об'єктом міжнародних наукових студій.

Усе сказане підводить до висновку, що альбом «Нетлінні...» є вагомим внеском у збереження світової культурної спадщини. У ньому інформативно правдиво та поліграфічно якісно репрезентований значний пласт донедавна захованих від світу унікальних мистецьких пам'яток першої половини ХХ ст. — періоду героїчних національно-визвольних змагань українців та формування модерної політичної нації. Безсумнівно, альбом стане важливою джерельною базою дослідження української історії та культури.